

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ СЕРЕДОВИЩА НАВЧАННЯ І САМООСВІТИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

Актуальність теми дослідження (постановка проблеми).

Людина – основний елемент будь-яких соціальних спільностей і систем. Входження людини в суспільство відбувається через різноманітні соціальні спільноти, верстви, групи, через що вона виявляється включеною у безліч соціальних взаємозв'язків, кожен з яких впливає на неї по-особливому [5]. Тому, створюючи специфічне середовище організації навчального процесу у ВНЗ, слід поруч із найкращими елементами досвіду застосовувати принципово новий тип його системи та змісту, що дозволить вивести підготовку майбутніх спеціалістів на рівень сучасних світових стандартів з урахуванням проблем та перспектив розвитку держави у XXI столітті. Поряд з удосконаленням системи освіти необхідно звернути особливу увагу на можливості самоосвіти особистості вчителя географії.

Аналіз літературних джерел за темою дослідження.

Сучасна психолого-педагогічна наука свої прагнення щодо покращення процесу формування і розвитку особистості шляхом удосконалення середовища її взаємодії з оточуючими пов'язує з особистісно-орієнтованим підходом до неї. Цей підхід має суттєво гуманізувати навчально-виховний процес, максимально розкрити потенційні можливості майбутнього фахівця. Питання сучасного людинознавства, взаємостосунків у едукативному середовищі, психологічних аспектів соціальних взаємозалежностей розкривають роботи Б. Ананьєва, Л. Виготського, Л. Джузл, С. Дерібо; теоретичних і практичних основ фахової компетентності як системоутворюючого фактору середовища професійної підготовки вчителів – роботи Є. Барбіної, Н. Барахляна, О. Деркача, І. Зязюна, Л. Крамущенко, І. Мостової, О. Щербакової; цілеспрямоване формування готовності до самовиховання і самоосвіти – О.К. Чабанського, А.К. Громцева, Л.І. Рувинського, А.В. Усової та ін.

Формулювання цілей статті.

Л. Виготський вказував на те, що основне завдання педагога у навчально-виховному процесі полягає у створенні педагогічно оформленого середовища, яке впливає на соціалізацію особистості у процесі виховання. Саме тому в межах нової освітньої парадигми зростають вимоги до професійної компетентності вчителя географії, рівня інтелектуального розвитку його професійної культури. Про цей рівень свідчать сприятливі внутрішні умови подальшого розвитку фахівця, які відрізняються гуманістичною спрямованістю, творчою активністю, духовною змістовністю.

Дослідження соціально-психологічних чинників навчально-виховного середовища підготовки майбутніх вчителів географії актуальне з точки зору вирішення проблеми адаптації, що зумовлено її інтегральним характером. Адже належний рівень адаптації, яка являє собою суттєву дійову передумову успішної практичної професіоналізації особистості є першою сходинкою до

формування професійної компетентності вчителя. Для розвитку самоосвіти як синтезу внутрішніх умов становлення фахівця необхідним є розвиток потреби у самовдосконаленні, умінь співвідносити наукові поняття з об'єктивною реальністю, орієнтуватися у великих обсягах інформації. Підвищення ефективності навчання – як основне питання нашого дослідження – залежить від рівня розвитку спеціальних особистісних рис, від засвоєних знань, уміння здійснювати самоосвітню діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Процес активної взаємодії особистості вчителя, учня та соціального середовища здійснюється з метою досягнення таких стосунків між ними, які найбільшою мірою забезпечують ефективність педагогічної діяльності, розвиток учнівського колективу. Проведене дослідження виявило, що процес формування компетентності вчителя географії має динамічні особливості. Ступінь професійної спрямованості є реальним змістом педагогічної діяльності, є тим показником, яким визначаються особливості й динаміка адаптаційного процесу у становленні майбутнього вчителя в межах навчально-виховного середовища.

Розвиток наукових знань з педагогіки і психології дозволяє підняти вивчення професійної діяльності на якісно новий рівень і визначити проблему формування середовища цієї діяльності як центральну. Специфіка соціального середовища полягає у тому, що воно не може бути зрозумілим без співставлення із відповідним суб'єктом, який його змінює, змінюючи самого себе. Міжособистісні умови становлення соціальної зрілості вчителя географії, які є обов'язковою складовою соціально-педагогічного середовища і створюють мікросередовище особистості вчителя, що відповідає завданням модернізації професійної освіти.

Цілеспрямований розвиток готовності майбутніх учителів до самоосвіти передбачає ріст потреби у нових знаннях, у покращенні особистісних рис, у нього підвищується рівень сформованості знань з навчальних предметів, умінь працювати з джерелами інформації, удосконалюються організаційно-управлінські уміння. Середовище у якому здійснюється навчально-виховний процес передбачає взаємодію студента з викладачем, причому управлінська діяльність кожного викладача має бути спрямована на взаємодію не лише навчанням з самоосвітою, а з педагогічним управлінням інших суб'єктів процесу самоосвіти студентів. За роки навчання в університеті рівень готовності майбутнього вчителя до самоосвіти підвищується і при правильному керуванні викладачем змінюються їх взаємостосунки. Саме в такому випадку цілісний педагогічний процес є провідним засобом самоосвіти студентів. Отже, створюючи у педагогічному середовищі умови, сприятливі для самоосвіти особистості, викладачі спонукають студентів залучатися не тільки до вирішення завдань виховання та освіти, а й до свідомо здійснюваної суб'єктивної діяльності із самоосвіти безпосередньо у педагогічному процесі. Досягти цього можливо тоді, коли майбутні вчителі відчують себе повноправними учасниками педагогічного процесу, проникнуться атмосферою навчального середовища, коли цілісне управління самоосвітою студентів буде становити синтез педагогічного управління та самоуправління особистості.

Розробляючи проблему удосконалення професійної діяльності, вчені намагаються показати процес розвитку особистості вчителя з боку зміни індивідуальних якостей суб'єкта, розкриваючи взаємодію різних рівнів професіоналізму і різних етапів діяльності. Професійний розвиток майбутнього вчителя географії у середовищі ВНЗ відбувається як процес поступового розгортання потенціалів його становлення в професії і через професію. Традиційна роль освіти значно розширюється. Зростає значення зв'язку школи з навколишнім світом і її діяльність щодо формування умінь загальнолюдського, загальножиттєвого плану, яким у сучасній педагогіці надається належний рівень уваги паралельно з професійними вміннями. І незважаючи на те, що знання, безумовно, залишаються основним параметром, акцентується увага на їх раціоналізації і використанні адекватно ситуації, що є можливим лише при наявності певного рівня професійної компетентності. Основною ідеєю компетентності є формування здібності використання знань найефективніше та відповідно до ситуації (competent – англ. – вміння). Компетентність або вміння у такому випадку розуміється у ширшому понятті, ніж просто дидактичні або професійні вміння. До них належить широкий спектр соціальних, комунікативних умінь, сформованих на основі знань, досвіду, цінностях, отриманих у процесі й середовищі навчання.

У сучасній освіті актуальною визначено проблему розробки оціночних критеріїв середовища навчання і ролі в ньому самоосвіти з точки зору функціональності освіти. Щоб професійна діяльність учителя здійснювалася на високому рівні компетентності, була результативною, порушується питання розробки єдиних стандартів і підходів як в оволодінні професійними вміннями, так і в розвитку інтеркультурних умінь співіснування у певному середовищі, до яких належать вміння спілкування, демократичність у стосунках, вміння самовираження і критичного ставлення до себе, толерантність до іншої думки і т.ін.

Соціально-економічний розвиток суспільства великою мірою залежить від здатності його членів до самовдосконалення й інтелектуального росту. Одним із завдань освіти стає формування навичок і умінь, потрібних людині в її подальшому житті для здобуття нових знань. У студентському середовищі це вміння планувати й розподіляти свій час, самостійно організовувати роботу, добирати й оцінювати потрібну інформацію, користуватися інформаційними джерелами, володіти почуттям відповідальності. Стан сучасної компетентності вчителя географії вимагає певного рівня координації і стандартизації професійно-технічної підготовки. Традиційні знання вже не можуть повною мірою задовольнити потреби ринку праці, які зросли через соціально-економічні зміни. Якщо у 50-х роках вважали, що людина здобуває освіту, фах, яких їй вистачить на все життя, то сьогодні технологічні зміни й економічні переструктурування зумовлюють такі часті й глобальні зміни в умовах праці, що ніхто уже не зможе все життя виконувати одну й ту саму роботу, не змінюючи технологій і підходів до виконання обов'язків. Уміння переучуватися, підвищувати свою кваліфікацію, займатися самоосвітою стають потрібними кожному вчителю.

Професійна сфера життя вчителя, її змістовний і якісний рівень

виражають якість соціальної зрілості особистості, перспективу становлення його індивідуальності. Соціальний процес набуття професійної компетентності починається тоді, коли майбутній учитель досягає певного стану відносної професійної стабілізації, зокрема під час проходження педагогічних практик, яка може оцінюватися показником задоволеності. Управління самоосвітою студентів передбачає її правильний та своєчасний контроль, спрямований на виявлення, зіставлення знань, умінь та навичок і приведення їх у відповідність із результатом, що був запланований раніше. Адже непроконтрольований навчальний матеріал вестиме за собою низку проблем, а саме: нерегулярне виконання самоосвітніх завдань, що викличе певні прогалини у знаннях, недостатній рівень знань може спричинити утруднення або й неможливість виконання наступних, безсистемність роботи призведе до не бажання працювати самостійно. Тому завдання викладача, який безпосередньо організовує і керує навчальним процесом, і від успішної діяльності якого значною мірою залежить ефективність та результативність цілісного навчального процесу, полягає «у налагодженні чіткої системи контролю за рівнем підготовки студентів до самоосвіти, яка відіграє стимулюючу роль» [2, 10], і завдяки якій вони зможуть продемонструвати свої уміння та навички поглибленого вивчення географічної інформації.

Педагогічний процес у ВНЗ передбачає три рівні готовності до самоосвіти: початковий, середній і вищий [1]. Перебуваючи у студентському середовищі, початковий рівень самоосвіти майбутнього вчителя носить стихійний характер. В. Буряк вказує на те, що «на цьому рівні студенти не вміють самостійно організовувати самоосвіту, а можуть лише певним чином добросовісно виконувати вказівки та рекомендації викладача». Досягнувши середнього рівня готовності, «студенти розуміють необхідність пов'язувати самоосвіту з інтересами суспільства, але не завжди чітко вміють сформулювати відповідну мету. Знання з навчальних предметів систематизовані, однак міжпредметні зв'язки ще не завжди чітко усвідомлюються. Студенти вміють працювати з основними джерелами інформації, але не завжди можуть застосовувати їх у самоосвітній діяльності. Вони вміють самостійно організовувати процес самоосвіти, проте не можуть раціонально планувати цілісний засіб самоосвіти». Належну увагу слід звернути на особливості вищого рівня здійснення самоосвіти майбутнім учителем географії. Для нього характерне «глибоке розуміння особистістю необхідності керуватися в самоосвіті соціально значущими цілями, уміння чітко сформулювати цілі, прагнення досягти їх оптимальними способами. Знання особистості мають цілісний характер. У їх основі лежить глибоке розуміння наявності внутрішньо і міжпредметних зв'язків у науці. Кожен суб'єкт самоосвіти вміє раціонально застосовувати різноманітні джерела інформації у своїй діяльності. Він вміє на науковій основі оптимально керувати процесом самоосвіти від планування до здійснення задумів і самоконтролю отримуваних результатів».

Вчитель реалізує важливу соціальну функцію – духовне відтворення людини, отже і суспільства, формує особистість, утверджує людину в людині. У системі «соціальне середовище – вчитель» проходить зворотній взаємозв'язок між тим як соціальне оточення впливає на розвиток соціальної

зрілості і професійної компетентності вчителя і навпаки: за яких умов майбутній учитель здійснює зворотний вплив.

Середовище цілеспрямованого педагогічного процесу слід організувати так, щоб максимально сприяти розвитку самоініціативи тих, хто навчається, постійно спонукати їх до самоорганізації, створювати найсприятливіші умови, у яких студент міг би успішно конструювати й реалізовувати власні засоби діяльності. Таке середовище передбачає поєднання багатьох форм організації цілісного педагогічного процесу, основними з яких, на нашу думку, є навчальні заняття, самостійна робота студентів, позанавчальна діяльність, самоосвіта.

Висновки з нашого дослідження.

Таким чином, прослідковуючи взаємозалежність середовища навчання і самоосвіти у процесі формування фахової компетентності вчителя географії, було визначено потребу в систематичному підвищенні рівня його професійного розвитку, встановлено, що ефективність і результативність процесу самоосвіти істотно залежать від рівня розвитку спеціальних особистісних рис, від засвоєних знань і умінь здійснювати самоосвітню діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряк В. Умови та засоби самоосвіти студентів // Рідна школа. – № 6, 2002. – С. 18-22.
2. Гнитецкая Г.Е. Дидактическая эффективность комплексной системы организации самостоятельной работы студентов младших курсов. Дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1990.
3. Дерібо С.Д., Ясвіп В.А. Гроссмейстер общения: иллюстрированный самоучитель психологического мастерства. – М.: Смысл, 1996. – 192 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М., 1987.
5. Соціологія: Підручник / За загальною ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. – Харків – Київ, 1998. – 624 с.
6. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения. – М.: Просвещение, 1948. – Т. 3.
7. Український педагогічний словник / Укл. С.У. Гончаренко. – К.: Либідь. – 1997. – 374 с.
8. Ставская Н.Р. Философские вопросы развития современной науки (Социологические и методологические проблемы интеграции науки). – М., 1974. – 231 с.